

**«Не пристать, не приехати ни к которому бережку...»:
похоронные и поминальные причитания Вологодской области,
(Вып. 1: Тотемский, Тарногский, Бабушкинский и Никольский
районы), сост. и вступ. ст. Югай Е. Ф., Вологда 2011, 112 s.**

Śmierć wywołuje najczęściej depresyjne poczucie straty i rozpadu uporządkowanego stanu rzeczy, a odpowiedzią na ten stan jest zazwyczaj płacz. Dla kultury ludowej właściwy był płacz zrytualizowany, wyrażający się w lamentie żałobnym – zawodzeniu kobiet przy zwłokach, któremu towarzyszyła odpowiednia gestykulacja (żałamywanie rąk, zakrywanie twarzy dłońmi). Tradycja pogrzebowych i zadusznych lamentów ludowych była szczególnie bogata wśród Słowian Wschodnich.

Współczesny człowiek rzadko umiera w domu, najczęściej odbywa się to w szpitalu lub innych ośrodkach, których instytucjonalny charakter nie sprzyja tradycyjnym zachowaniom w obliczu śmierci. Tym bardziej warte uznania są inicjatywy na rzecz dokumentacji reliktowych form dawnej kultury pogrzebowej. Jedną z nich jest prezentowany zbiór tekstów rosyjskich lamentów pogrzebowych i zadusznych zapisanych w okolicach Wołogdy, określanych w tym regionie jako *плач, причет, причётка, причитание*.

Materiał źródłowy publikacji stanowi reprezentatywna i obszerna próba tekstów lamentów (92 płacze), wzbogacona fragmentami wypowiedzi respondentek na temat tradycji pogrzebowych. Zapisów dokonano w latach 1991–2011 podczas badań terenowych prowadzonych przez pracowników Wołogodzkiego Dziecięco-Młodzieżowego Centrum Tradycyjnej Kultury Ludowej (Вологодский областной детско-юношеский центр традиционной народной культуры) oraz przez Elenę Fiodorownę Jugaj, redaktorkę tomu i autorkę *Słowa wstępnego*. Na aparat naukowy publikacji składają się: słownik dialektyzmów, mapy regionu, dwa indeksy systematyzujące lamentsy – w zależności od związku z etapem obrzędu pogrzebowego i ze względu na adresata tekstu (opłakiwanego zmarłego), a także skrupulatne komentarze do tekstów z danymi respondentek, badaczy, numerami inwentarzowymi. W niektórych przypadkach komentarz ujawnia szerszy kontekst sytuacji badawczej. Np. jeden z tekstów został przez respondentkę zaprezentowany po to, aby badaczka mogła wykonać lament nad grobem swojej zmarłej młodo siostry, śmierć której informatorka pamiętała (s. 26). Szerszy kontekst sytuacji badawczej opisano także w przypadku płaczów rejonu nikolskiego – jeden zapisano w święto Tichwińskiej Ikony Matki Boskiej (09.07.) na cmentarzu (s. 107, nr 7–8), drugi natomiast funkcjonuje w formie zapisu w zeszytach obok zamawiania bydła i instrukcji tkania dywaników (s. 108, nr 14). Niestety, żadnego z zapisów nie dokonano podczas rzeczywistej sytuacji wykonawczej, czyli w czasie pogrzebu.

Obwód wołogodzki należy do regionu tzw. Rosyjskiej Północy – obszaru kulturowego obejmującego cztery regiony Federacji Rosyjskiej: Republikę Karelii, obwód archangielski, obwód wołogodzki i obwód kirowski. O ile lamenty, np. z terenów Karelii, stały się obiektem zainteresowania badaczy już w XIX wieku¹, o tyle badania wołogodzkiej części regionu nie zostały przeprowadzone w tak szerokim zakresie². Prezentowany zbiór lamentów wypełnia więc w pewnym stopniu tę lukę. Materiał uporządkowano w nim według kryterium geograficznego, prezentując zapisy z czterech rejonów obwodu wołogodzkiego – totemskiego, tarnogskiego, babuszkińskiego i nikolskiego (Тотемский, Тарногский, Бабушкинский, Никольский районы).

Teksty ze wszystkich czterech rejonów charakteryzuje zbieżność pod względem funkcjonalnym (związek z poszczególnymi częściami obrzędu), tematycznym i kompozycyjnym. Do każdej części obrzędu (np. po ubraniu ciała, nad ciałem leżącym w *świętym kącie*, przy wynoszeniu trumny z domu, w drodze na cmentarz, podczas zamykania trumny) i dni zadusznych (3, 9, 40, święto Św. Trójcy) przypisane są konkretne teksty lamentów, choć w przekazach respondentek trafiają się także płacze-przeprosiny zmarłego za długotrwałą przerwę w odwiedzinach grobu (s. 54).

Typowa dla gatunku lamentów jest binarność świata przedstawionego: wieś – cmentarz, dom żywych – grób (dom bez drzwi, okien; dom na wieki wieków), cerkiew zaś łączy w tekstach oba światy. Ptaki, rośliny w metaforach i paralelizmach określają człowieka, np. kukułka, pokrzywa, sucha trawa to oplakująca zmarłego osoba, natomiast gołąb, łabędź, kwiat – zmarły, idealizowany w płaczach, a pisklęta bez gniazda, niedojrzałe jagódki – osierocone dzieci. Przestrzeń w lamentach organizują przede wszystkim droga ze świata żywych do zaświatów i granica między nimi. Stąd w tekstach pojawiają się różne przeszkody utrudniające komunikację między płaczką a zmarłym – zarośnięta dróżka, las, morze.

Mimo tej typowości tekstów dostrzec można jednak drobne wyróżniki lokalnej tradycji lamentacyjnej. Jak zauważyła redaktorka tomu, dla lamentów rejonu nikolskiego charakterystyczny jest obraz rzeki z brzegami gęsto porośniętymi kolczastymi zaroślami. Lamenty rejonu totemskiego, zapisane od różnych osób, wyróżnia natomiast incipit *Моё красное солнышко*.

We wspomnieniach respondentek o tradycyjnym obrzędzie pogrzebowym powtarza się przekonanie o lamentach jako naturalnej reakcji w sytuacji kryzysowej, o ich improwizacyjnym charakterze. Kobiety traktują płacze pogrzebowe nie jak wyuczone pieśni, ale głos płynący z serca, który samoistnie pojawia się

¹ Zob. np.: В. А. Дашков, *Похоронные обряды олонецких*, „Олонецкие губернские ведомости” 1844, № 5, с. 17–19; В. А. Дашков, *Описание Олонецкой губернии в историческом, статистическом и этнографическом отношениях*, „Журнал министерства внутренних дел” 1841, ч. 42, с. 429–433; *Причитания Северного края, собранные Е. В. Барсовым*, Санкт-Петербург 1997, т. 1, с. 400–495.

² Jak podaje E. Jugaj w *Słowie wstępny*, jeden lament wołogodzki został opublikowany w: Ф. М. Истомина, С. М. Ляпунов, *Песни русского народа, собранные в губерниях Вологодской, Вятской и Костромской в 1893 году*, Санкт-Петербург 1899, с. 55–83. Cenne źródło informacji o wołogodzkiej lamentach stanowi publikacja XIX-wiecznych materiałów ekspedycyjnych: *Русские крестьяне. Жизнь. Быт. Нравы (Материалы „Этнографического бюро” князя В. Н. Тенишева)*, Санкт-Петербург 2007, т. 3, 5, Санкт-Петербург 2008, т. 4, 5.

pod ciężarem smutku (ss. 32, 56, 95). Oczywiście jest w tym swego rodzaju *pamięć gatunku* – teksty niegdyś zasłyszane odradzają się w pamięci i na ich podstawie ekspromptem tworzone są kolejne zgodnie z potrzebą chwili. Lament płaczki, jak wynika z opowieści respondentek, jest również swoistym sygnałem do płaczu dla pozostałych uczestników obrzędu (ss. 25, 101).

Wszystkie teksty, zarówno lamenty, jak i fragmenty wywiadów, pochodzą od kobiet, ponieważ jedynie one uczestniczyły w tych rytualnych melorecytacjach. Najstarsze respondentki, których wypowiedzi zamieszczono w zbiorze, urodziły się w roku 1907, odwołanie się do ich pamięci rozszerza więc znacząco ramy czasowe retrospekcji. Jednak większość tekstów lamentów funkcjonuje już tylko w pamięci pasywnej badanych. Jedynie jedna z rozmówczyń, Anna Fiodorowna Niekrasowa, potrafiła wykonać tekst lamentu z zachowaniem modulacji głosu („на голос”), pozwalającej wyrazić specyficzny charakter tego gatunku twórczości ustnej. Pozostałe respondentki były w stanie przypomnieć sobie jedynie fragmenty wykonywanych niegdyś utworów lub teksty zasłyszane od innych osób.

Prezentowany zbiór materiałów etnograficznych jest pierwszym z kilku planowanych publikacji wołogodzkiej lamentów pogrzebowych, udostępniających szerszemu czytelnikowi zasoby archiwalne. Słusznym zamiarem jest także przewidywane dołączenie do kolejnych tomów audialnych zapisów lamentów. Publikacja zasobów archiwów etnograficznych ma bez wątpienia wartość dokumentacyjną i udostępnia materiał źródłowy do wieloaspektowych badań nad folklorem. Pozwala również ocalić od zapomnienia przejawy kultury tradycyjnej, które w czasach globalizacji mają charakter wyróżniający, np. ze względu na pewną typowość dla badanego obszaru, co pozwala kształtować świadomość odrębności i wartości kultury regionalnej.

Agnieszka Gołębiowska-Suchorska
Uniwersytet Kazimierza Wielkiego w Bydgoszczy
Wydział Humanistyczny
Katedra Badań nad Kulturą Rosji